

Микола Сич

ГОГОЛЬ І НІЖИНСЬКА ГІМНАЗІЯ ВИЩИХ НАУК: ФІЛОСОФСЬКА ДУМКА ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ТВОРЧОГО ТАЛАНТУ

У статті ставиться питання про вплив філософії на формування твого таланту в юнацькому віці на прикладі біографії видатного мислителя і письменника Миколи Гоголя. Використовуються матеріали з історії становлення Ніжинської гімназії вищих наук кн. Безбородька, наводяться маловідомі факти, що стосуються історії розвитку філософської думки в Україні.

Ключові слова: філософія, виховання, вільнодумство, творчість, талант.

Mykola Sych. Gogol and Nizhyn Gymnasium higher sciences: philosophical thought as a factor in the development of creative talent

The article concerns the impact of philosophy on the formation creative talent in adolescence for example biographies of prominent thinker and writer Mykola Gogol. We use materials from the history of Nizhyn Gymnasium higher science kn. Bezborodko, give little-known facts concerning the history of philosophical thought in Ukraine.

Key words: philosophy, education, freethinking, creativity, talent.

Николай Сыч. Гоголь и Нежинская гимназия высших наук: философская мысль как фактор развития творческого таланта

В статье ставится вопрос о влиянии философии на формирование творческого таланта в юношеском возрасте на примере биографии выдающегося мыслителя и писателя Николая Гоголя. Используются материалы из истории становления Нежинской гимназии высших наук кн. Безбородко, приводятся малоизвестные факты, касающиеся истории развития философской мысли в Украине.

Ключевые слова: философия, воспитание, вольнодумство, творчество, талант.

Філософський світогляд Миколи Гоголя, оригінальна система його релігійно-філософських ідей є надзвичайно важливою складовою української національної духовної скарбниці. Але варто зауважити, що перед сучасними дослідниками і філософами стоїть завдання заново відкрити для українського суспільства “невідомого Гоголя”. Не-

випадково один із дослідників творчості мислителя В. Воропаєв підкреслив: “Геній Гоголя до цього часу залишається невідомим у своїй повноті масовому читачу” [3, с. 4].

Грунтовні дослідження становлення філософського світогляду Миколи Гоголя провели Д. Чижевський, В. Зеньковський, М. Попович, В. Горський. Питання досліджували також В. Бичко, Ю. Федів, Н. Мозгова та ін. Літературознавчий та історико-літературний аспект проблеми має авторитетних дослідників у особі В. Воропаєва, В. Вересаєва, В. Савви, Д. Манна, С. Машинського, К. Мочульського та ін. Особливо нам хотілося б виділити роботу М. Поповича, у якій історико-біографічний матеріал виступає основою для розуміння світоглядної еволюції мислителя і письменника [10]. Неупередженим, цікавим і об’єктивним є дослідження Д. Чижевського [12].

Але юнацький період розвитку творчого таланту М. Гоголя, та частина його життя, коли були закладені основні світоглядні виміри буття особистості мислителя, все ще є недостатньо дослідженим. Іноді висновки щодо формування особистості М. Гоголя, його непростій долі і життєвого шляху носять упереджений, а то й відкрито популістичний, або навіть і політично заангажований характер. Потрібно уникати упереджених оцінок, віддаючи перевагу об’єктивному дослідженню конкретного історико-біографічного матеріалу.

Тому у цій статті перед нами стоїть завдання дослідити період становлення філософського світогляду молодого Миколи Гоголя у контексті культурного розвитку України XIX ст. на прикладі просвітницької діяльності Ніжинської гімназії вищих наук кн. Безбородька. Предметом нашого дослідження є вплив світової і національної філософської культури на формування творчого таланту геніального вітчизняного мислителя.

Разом з тим, ми поставили перед собою ще одне завдання, яка має узагальнюючий, теоретичний характер: підкреслити вплив філософської думки як важливого чинника у процесі виховання на розвиток творчих здібностей талановитої особистості і показати, як філософія впливає на формування творчого таланту. У процесі дослідження ми хотіли б підтвердити окрему гіпотезу, яка полягає у тому, що формування творчого таланту і творчої мотивації особистості великою, коли не вирішальною мірою залежить від того, чи була залучена людина у процесі навчання і виховання до безцінної скарбниці філософської думки людства. Ми вважаємо, що творчий талант і творча мотивація формується і розвивається набагато продуктивніше, коли людину із дитинства навчають високій культурі філософського мислення.

Незважаючи на надзвичайно великий масив літератури про творчий шлях Миколи Гоголя, раніше ніким спеціально не досліджувався названий феномен впливу академічної філософії та філософської культури мислення на становлення творчого таланту вітчизняного мислителя, особливо у його молоді роки. Ми вперше ставимо завдання проаналізувати зв'язок і взаємодію філософії та творчого таланту у розвитку особистості М. Гоголя. На нашу думку, є всі підстави виконати це завдання на матеріалі юнацької біографії Миколи Гоголя.

Життєвий шлях Гоголя тісно пов'язаний з Ніжином. Ніжин здавна був значним культурним центром України. Тут народилося і отримало освіту багато видатних діячів української історії. У древньому місті вели свою просвітницьку діяльність видатні філософи і духовні сподвижники С. Яворський та Г. Кониський. У 1820 році в Ніжині було засновано Гімназію вищих наук. Історія її відкриття пов'язана з іменами князя О. А. Безбородька (1747 – 1799), канцлера Росії, відомого державного діяча та дипломата епохи Катерини II та Павла I, а також його брата графа І. А. Безбородька (1756 – 1815).

Гімназія вважалась вищим публічним навчальним закладом, що за своїм рівнем стояв безпосередньо після Російських університетів. Її вихованці одержували той же чиновницький клас, що й випускники університетів. У 1818 році на ім'я міністра народної освіти князя О. М. Голіцина граф О. Г. Кушелев-Безбородько направив “Записку”, у якій накреслювався план існування навчального закладу в Ніжині. Із цього документа ми можемо дізнатися, що перебування в Гімназії передбачало поглиблене вивчення теології і багатьох філософських дисциплін. Поряд з науками, мовами і мистецтвами, яким навчали учнів, тут викладались такі дисципліни, як Закон Божий, логіка, метафізика, моральна філософія, філософія законодавства та ін. [7, с. 14].

В Уставі гімназії також підкреслювалось, що головною умовою виховання молодих людей є християнська духовність і що “християнська віра є основою і вінцем істинної освіти для розуму і сердець юних вихованців”. Віра, на думку засновників гімназії, повинна входити до складу взагалі всіх уроків і одухотворювати увесь курс навчання. Чітко підкреслювалось, що “без необхідного узгодження віри з пізнанням немає єдності у вихованні”. Тому всіляко заохочувалось вивчення різноманітних наук, які досліджують явища природи, “у яких відкривається незбагненна справа Премудрості Всевідаючого Творця” [7, с. 54].

Славу молодій гімназії з самого початку склали чудові викладачі, багато з яких мало ґрунтовну філософську освіту, включаючи, звичай-

но ж, її перших керівників. Спочатку на чолі гімназії став В. Г. Кукольник, який був добре ознайомлений з класичною філософією, зокрема вченнями Г. Лейбніца, Х. Вольфа та І. Канта [7, с. 163]. Потім у 1821 р. його змінив І. С. Орлай, людина надзвичайного обдарування і освіченості, який своє звання доктора філософії отримав у Кенігсберзі, навчаючись майже за конспектами І. Канта [7, с. 73]. Він був добре обізнаний з класичною європейською і світовою філософією, про що свідчать також його глибокі пізнання в китайській філософії, особливо – в філософії Конфуція, якого він любив і називав великим [7, с. 75]. Учні порівнювали його гостинний дім з Афінською академією Платона [7, с. 71]. Саме І. С. Орлай сприяв викладанню в гімназії нової правничо-філософської дисципліни – “природного права”. Для цього він запросив до Ніжина близького йому по духу молодого, але талановитого професора М. Г. Білоусова [13, с. 7]. По-європейськи мислячому ректорові вдалося створити вчительський колектив, де захочувались дискусії, творчий підхід до справи, самостійність мислення і повага до учнів. Є свідчення, що І. Орлай, а також викладачі гімназії К. Шапалінський, Ф.-Й. Зінгер, Ж.-Ж. Ландражин у свій час входили до масонських лож [10, с. 26], що були досить відомими на той час в Україні своєю філософсько-просвітницькою діяльністю (Полтавська ложа, наприклад, навіть носила назву “Любов до істини” [2, с. 521]), і чий вплив простежується як у популяризації філософської спадщини Г. Сковороди, так і в творчій діяльності іншого славетного українця – І. Котляревського.

У перші роки існування Ніжинської гімназії її ще не торкнулася кампанія розгромів, що раніше майже зруйнувала Казанський і Петербурзький університети. Свобода і певне вільнодумство гімназійної програми проявилось у тому, що тільки в Ніжині і Царському селі викладалось “природне право” – дисципліна теоретично-філософська, яка передбачала знайомство як з історією класичної філософії, так і з сучасною європейською філософією, і з викладанням якої пов’язана ціла історія – так звана “справа про вільнодумство” [10, с. 27]. Викладачем “природного права” був молодший професор і інспектор гімназії М. Г. Білоусов (1799-1854), за народженням киянин, вихованець Київської духовної академії, а згодом – Харківського університету, який він закінчив з відзнакою. Молодий професор був талановитим популяризатором досить впливової на той час в Україні філософії Й. Б. Шада (1758-1834), яка, своєю чергою, спиралась на найкращі досягнення німецької класичної філософії. Н. Г. Білоусов працював у Ніжинській гімназії з 1825 до 1830 р., і, власне, викладання ним філо-

софії права [2, с. 510] не за визначенням у програмі підручником, а самостійно, за своїм баченням і переконанням, спричинило його звільнення з професури внаслідок доносу. “Справа про вільнодумство” стала згодом важливим фактом біографії юного Миколи Гоголя, який проявив неабияку мужність, захищаючи улюбленого викладача від звинувачень і переслідувань [2, с. 512].

М. Г. Білоусов, учень Й. Шада, був гарно знайомий з тодішньою німецькою філософією, але схилився швидше до І. Канта, якого взагалі більше шанували в Ніжинській гімназії, ніж до Й. Фіхте, або Ф. Шеллінга [2, с. 504]. Щодо самого М. Білоусова, то за оцінкою одного із вдячних його учнів М. В. Кукольника, він був на той час “одним із найосвіченіших людей” імперської Росії. Ось що говорить учень про лекції свого вчителя: “Він розпочав викладання природного права, як курс для попереднього ознайомлення, що тривав не більше двох місяців; але ці два місяці виявились для нас важливішими цілих років. З надзвичайним мистецтвом Микола Григорович виклав нам всю історію філософії, а з тим разом і природного права, у кілька лекцій, так що в голові кожного з нас встановився міцний і стрункий систематичний кістяк науки наук, так що кожний із нас міг уже втілювати його в матеріал за власними бажаннями, здібностями і вченими засобами. Величезну, неоціненну користь принесли нам лекції Миколи Григорович (тут і далі курсив наш – *М. С.*)” [7, с. 97]. У своїх лекціях М. Білоусов розвивав глибокі філософські ідеї, захоплююче розповідав про природне право людської особистості на свободу, про велику користь просвітництва для народу, викликав в умах своїх вихованців гостру критичну думку. Білоусов стверджував, що людина має право на своє власне обличчя, своє бачення світу так, як сама природа утворила її душу. Звідсіля ним виводилась ідея про “непорушність особистості” [2, с. 509], заклик до свободи, незалежності і свідомої відповідальності особистості за свої вчинки. Не дивно, що лекції молодого професора знаходили підтримку у гімназистів, і дуже швидко він став їх улюбленим педагогом.

Захоплювався лекціями викладача й інспектора гімназії М. Білоусова і юний Микола Гоголь. Про це ми дізнаємося із його листів до матері. “Я не знаю, чи можна гідно вихвалити цю рідкісну людину. Він обходиться зі всіма нами зовсім як із друзями своїми... І, зізнаюся, якби не він, то в мене не вистачило б терпіння закінчити тут курс” [4, с. 85], – пише схильний до скепсису й іронії щодо інших викладачів юний Гоголь. Викликати у нього захоплення було дуже непросто, але у випадку із улюбленим професором – інша справа.

М. Білоусов був першим помічником Гоголя у створенні студентського театру. “Пансіон наш тепер на найкращому рівні... і всьому причина – наш нинішній інспектор; йому ми зобов’язані своїм щастям” [4, с. 77], – з любов’ю пише до матері ніжинський гімназист.

Не зовсім уважний на лекціях інших професорів, Микола старанно конспектував слова улюбленого вчителя. Про це свідчить той факт, що саме його конспект розглядався Білоусовим як найбільш достовірне відтворення його лекцій [2, с. 508-509]. За рекомендацією самого Миколи Григоровича конспект Гоголя навіть старанно переписували учні молодших класів. Мрія юного Гоголя стати “людиною відомою”, щоб сміливо відстоювати справедливість, правду і зробити якомога більше для “загального добра”, безсумнівно, виникла у нього також під сильним впливом лекцій М. Білоусова [6, с. 217]. Неодноразово, протягом всього життя, про це ми дізнаємося з його листів, Гоголь цікавиться долею улюбленого викладача, рекомендує знайомство з ним своїм друзям [2, с. 530].

“Справа про вільнодумство” починалась так. Спочатку старший професор політичних наук М. В. Білевич звернувся у конференцію з рапортом, у якому йшлося про певні “безпорядки в гімназії”, що оголошувалися наслідком недбайливого ставлення до своїх службових обов’язків молодшого професора Білоусова і “послабленням дисципліни” з боку директора гімназії Шапалінського, який змінив на цій посаді І. С. Орлая. Головним пунктом рапорту був той, де Білевич підкреслював, що він “помітив у деяких учнів певні підстави вільнодумства”, що, на його думку, стало наслідком прочитаного викладачем Білоусовим курсу природного права. Як приклад “неповаги вихованців до своїх наставників” було відзначено неприйнятну поведінку пансіонера Яновського (Гоголя). Таким чином, важливо підкреслити й те, що справа про вільнодумство була спрямована і проти Гоголя, який явно був одним із активних її учасників і потерпілих (у першу чергу – морально)!

Таке вільнодумство, пояснював Білевич, явно пішло від плутанини “у підставах природного права, котре, хоча й запропоновано було викладати по системі Де Мартіні, але він, п. молодший професор Білоусов, викладає назване природне право по своїх записках, будуючи його на підставах філософії Канта й Шада” [2, с. 502-503]. Тобто причиною вільнодумства студентів Білевич і частина викладачів гімназії визнали філософію Канта і Шада! Це звинувачення Білоусов легко спростував, скориставшись повною необізнаністю і невіглаством реакційних професорів у галузі філософії.

Пізніше, коли вже йшло слідство, було наказано зібрати в учнів всі зошити й записки, “стосовно природного права”. М. Г. Білоусов читав курс природного права два роки: із середини листопада 1825 р. до вересня 1827 р. Приступаючи до повторного читання курсу, Білоусов рекомендував скористатися записами його лекцій, зробленими його учнями у попередньому році. Із показань низки вихованців зовсім виразно вимальовується, що першоосновою значної частини зошитів був конспект лекцій Білоусова, який належав Миколі Гоголю-Яновському. М. Кукольник, наприклад, показував на слідстві, що “один із його зошитів під літерою С. був переписаний із зошитів учня 9-го класу пансіонера Яновського, без усяких виправлень, а ці зошити були писані під диктовку із зошита професора Білоусова”. Все це потім підтвердив і Гоголь. Таким чином, зошит Гоголя по природному праву ходив по руках учнів. Треба думати, що зошит Гоголя, який був визнаний найбільш достовірним відтворенням його лекцій, був відомий і Білоусову [2, с. 508-509].

У своєму лекційному курсі, характеризуючи закони природного права, Білоусов вбачав у них найбільш довершену й розумну основу суспільного устрою. Докази природного права, вважав він, потрібно черпати у першу чергу із розуму. Не сліпа віра в божественні настанови, а всемогутність людського розуму є “найчистішим джерелом” природного права. Державні закони є морально обов’язковими для людини лише остільки, оскільки вони не суперечать законам самої природи. “Людина має право на свою особистість, – говорить Білоусов, – тобто вона має право існувати так, як природа утворила її душу”. Звідси виводилась ідея “непорушності особи”, тобто свободи волі й незалежності людської особистості. Право людини на свободу є, на думку Білоусова, священним і ніким не може бути заперечене. У тому ж зошиті під літерою С. записано: “Членам цивільного суспільства, оскільки вони є такими, належить цивільна законна свобода, тобто кожен повинен мати особливу область свободної волі, усередині якої він може користуватись своїми правами без жодної перешкоди зі сторони інших” [2, с. 509].

Тому зовсім не випадковими були захоплені відгуки гімназистів про діяльність інспектора й професора природного права М. Г. Білоусова. Підла кампанія проти нього з боку влади справила важке враження на Гоголя. Живий, гострий розум юнака сприймав її як грубу несправедливість і сваволу, що суперечили його уявленням про “природне право” людей і про “високе призначення людини” у цьому житті. Із самого початку конфлікту симпатії Гоголя були цілком на

боці Білоусова [2, с. 512]. Про це яскраво свідчить протокол допиту Яновського. Коли Гоголеві дали його підписати, то він, прочитавши свої показання й поміркувавши, здогадався, що одне з них може бути використане проти Білоусова стороною, що обвинувачує, і це місце викреслив [2, с. 513].

Гоголь був єдиним серед вихованців гімназії, який категорично стверджував, що “пояснення в розходженні права й етики професор Білоусов робив по книзі”. А саме ці пояснення Білевич і інший звинувачувач, викладач Закону Божого П. Волинський уважали найнебезпечнішим розділом лекцій Білоусова. Таким чином, у цьому випадку ми бачимо цілком явне прагнення Гоголя допомогти Білоусову, яке показало надзвичайну мужність і сміливість майбутнього мислителя, бо інші учні, які теж захоплювались своїм учителем, такої мужності, на жаль, не продемонстрували [2, с. 514]. Саме в Ніжинській гімназії юний Гоголь вперше зміг для самого себе підтвердити принципово важливу ознаку високої філософської і громадянської культури – єдність слова, переконання і вчинку.

Пізніше, у своїй “Авторській сповіді” Гоголь згадував, як мріяв він тоді стати “людиною відомою” і зробити “щось для загального добра”. Ця мрія виникла у нього, безсумнівно, під впливом лекцій Білоусова [2, с. 528]. Не без очевидного впливу цієї події вісімнадцятилітній юнак М. Гоголь потім напише у листі до П. П. Косяровського про свою рішучість, про “непереборне бажання і жагуче прагнення” зробити своє життя “потрібним для блага держави”. “Я хотів принести хоч найменшу користь. Тривожні думки, що я не буду в змозі, що перекриють дорогу, що не дадуть можливості принести їй найменшу користь, викликали в мені глибоку зневіру”, – щиро висловить Гоголь своєму родичеві власні потаємні прагнення [6, с. 217].

Переслідування, яким був підданий на очах Гоголя М. Г. Білоусов, вступали в невблаганне протиріччя з ідеєю свободи людської особистості, що її так яскраво викладав і переконливо проповідував на своїх лекціях улюблений професор. Ця подія змусила Гоголя-гімназиста уважніше придивитися до людей, що оточували його, і до життя взагалі. Його листи гімназійної пори сповнені тривожних роздумів про батьківщину і своє місце в житті. Улітку 1827 року він з ненавистю напише про “нікчемне самовдоволення” ніжинських “існувателів”, що забули про “високе призначення людини” і перед якими він “повинен плазувати”. У числі цих вульгарних обивателів Гоголь назве “і дорогих наставників наших”.

На відміну від прикладу з М. Г. Білоусовим, викладачі, нетворчі

і необтяжені любов’ю до філософії, не викликали у Гоголя бажання навчатись. Характерною у цьому відношенні є розповідь про Гоголя-гімназиста, опублікована одним із його наставників, викладачем латинської мови І. Г. Кулжинським: “Він навчався у мене три роки і нічому так і не навчився... Гоголя знали як ледачого, хоч очевидно й не бездарного юнака, що не постарався навіть навчитися російського правопису. Жаль, що не вгадали його. А хто знає? Може це й на краще” [8, с. 32]. Не кращим було ставлення Гоголя до уроків професора російської словесності М. П. Нікольського, на заняттях якого він поводив себе неналежним чином і постійно отримував трійки [1, с. 79]. Дуже влучно пише про гімназійні роки Гоголя П. Куліш: “Можна сказати взагалі, що Гоголь мало виніс пізнань із Ніжинської Гімназії Вищих Наук, а між іншим, він розвинувся у ній надзвичайно. Він майже зовсім не займався уроками. Маючи відмінну пам’ять, він схоплював на лекціях верхівки і, попрацювавши перед іспитом декілька днів, переходив у вищий клас” [8, с. 31].

Довгий час між літературними критиками побутувала думка на кшталт того, що “ширим, глибоким знавцем європейської культури він (Гоголь – М. С.) не міг бути уже внаслідок вкрай убогої своєї освіти, що згодом надзвичайно туго поповнювалося” [13, с. 1-2]. Тому, “будучи одним із найслабших випускників Гімназії, не володіючи навіть і помірним запасом відомостей, з якої б то не було галузі знань, він не вмів навіть написати без орфографічних помилок сторінки, то на чому він міг обґрунтувати свою надію на успіхи в столиці”? Але, з іншого боку, учнівські листи Гоголя і спогади про нього демонструють, що вже з гімназійних років ним заволоділа і направляла його життєвий шлях невгамовна *потреба у творчості*, яка є провідником усякого генія. Тому він постійно відчував у собі “природжений усім талантам інстинкт, який спрямовує юнака до великого”, і, згідно з таємним велінням цього інстинкту, шукав собі поле для діяльності. В успіхові він не сумнівався: приховані у ньому сили говорили йому, “що він покликаний до чогось незвичайного, а високе прагнення до користі ближнього для недосвідченого його розуму було порукою” [8, с. 42].

Особливою рушійною силою творчого таланту Гоголя із самого дитинства був поетично-філософський стиль його мислення і світосприйняття, глибока і піднесена філософічність усього його важкого творчого життя. Звідсіля – його надзвичайне захоплення самим процесом творчості, бачення своєї долі як покликання на творчому шляху для служіння людям і Богові. Варто зазначити, що у вітчизняній

традиції ми постійно зустрічаємо ототожнення і діалог двох сутнісних сил людини – *філософії і творчості*. Згадаємо, для прикладу, непереборне переконання іншого вітчизняного генія М. Бердяєва щодо того, що творчість, дух творчості і смисл творчості – це головне покликання філософа. До останніх днів життя Гоголь не зрадив такому переконанню. “Я й до останнього часу певен, ледве чи є вища насолода, як творити”, [13, с. 305] – свідчив він у своїх “Листах”. Творче натхнення Гоголь завжди вважав найвищим і найвідповідальнішим станом людської душі [5, с. 5]. Цей потяг сформувався і вперше проявився ще під час навчання у Ніжинській гімназії, звідкіля юний Гоголь писав матері: “Я відмовляю собі в усьому, щоб мати хоч би найменшу можливість задовольнити своє нестримне бажання бачити і відчувати прекрасне” [5, с. 91].

Гімназійні випробування потрясли, але одночасно загартували і зміцнили Гоголя. У велике життя він увійшов, вже маючи досвід і готовність до боротьби за величні ідеали правди і справедливості. Із усіх галузей державної служби Гоголь схильний вибрати юстицію і дає цьому вибору багатозначне обґрунтування: “Неправосуддя, найбільше у світі нещастя, найсильніше розривало моє серце”. І далі Гоголь прямо вказує на зв’язок цих своїх настроїв з ідеями, почерпнутими з лекцій професора Білоусова: “Два роки займався я постійно вивченням прав інших народів і природних, як основних для всіх, законів, тепер займаюся вітчизняними. Чи здійсняться високі мої передбачення?” Це дуже важливе признание молодого Гоголя: закони природного права, які викладав Білоусов, уявлялися йому “основними” і, таким чином, “обов’язковими для всіх” [2, с. 528].

Уже живучи в Петербурзі, Гоголь довідався про жорстоку розправу уряду із професорами гімназії. У петербурзьких листах Гоголя неодноразово згадується ім’я Білоусова, якого він гаряче рекомендував своєму близькому другові М. А. Максимовичу. А довідавшись про майбутню поїздку Максимовича в Київ, Гоголь у листі від 2 липня 1833 р. настійно радить йому відшукати экс-професора Білоусова: “Ця людина буде вам дуже корисною багато в чому, і я бажаю, щоб ви з ним зійшлися”. Гоголь уважно стежив за долею Білоусова. Коли влітку 1834 р. намітилася можливість полегшення участі професора, що перебував під найсуворішим наглядом, про це негайно ж довідався Гоголь і в листі до свого колишнього ніжинського однокашника В. В. Тарновського від 7 серпня 1834 р. повідомляв: “Я чув, що у Білоусова справи поправилися, я цьому дуже радий”. Гоголь у ці роки особисто зустрічався з Білоусовим. Про це свідчить у своїх спогадах

П. В. Анненков. У квітні 1838 р. він напише М. Я. Прокоповичу: “Поклонися від мене Білоусову, коли побачиш його, і скажи йому, що мені дуже жаль, що не вдалося з ним побачитися в Петербурзі” [2, с. 530].

Міркуючи про творчу біографію Гоголя, важливо назвати ще одного наставника, що мав неабиякий вплив на те, як складалося життя майбутнього письменника. Це був Іван Семенович Орлай, директор Ніжинської гімназії, людина високої європейської культури філософського мислення, сусід родини Гоголів-Яновських. Він долучився до вибору навчального закладу для маленького Миколи Гоголя-Яновського та був уважним помічником і дорадником родини Гоголя протягом майже усього часу навчання. Іван Семенович познайомився і подружився з сімейством Гоголів-Яновських в Кишиневі ще до свого призначення в Ніжин. Ступінь близькості у відносинах Орлая до Гоголя може бути визначена вже по характеру згадувань про нього в листах до батьків Миколи і, головним чином, по тій дбайливості і власній участі, що їй він приймав у приватних справах свого вихованця [9, с. 17]. Він впевнено вказував на неабиякі здібності маленького гімназиста. Гоголь був постійним читачем чудової бібліотеки директора гімназії, у якій знаходилося багато філософських творів, серед яких чільне місце займали твори античних мислителів.

Та не тільки М. Г. Білоусов та І. С. Орлай, але й інші викладачі Ніжинської гімназії поширювали серед учнів передові філософські ідеї, рекомендували для вивчення книги прогресивних і відомих на той час філософів. Розслідування “справи по вільнодумство” під керівництвом шефа жандармів і начальника III Відділу Бенкендорфа виявило, що в Ніжинській гімназії учні знайомились також з творами Вольтера, Руссо, Монтеск’є, Гельвеція, Локка, Юма, Канта та інших європейських мислителів [13, с. 10-11,61]. Філософськи мислячими, критично налаштованими були і самі викладачі гімназії. А це зовсім не відповідало духові імперського деспотизму. Унаслідок “справи про вільнодумство” було визнано недоцільним зберігати за Ніжинською гімназією властивий їй енциклопедичний профіль. У 1832 році завершився розгром перспективного навчального закладу. Гімназію вищих наук було закрито, а на її місці створено фізико-математичний лицей вузької спеціалізації, у якому вже не йшлося викладання філософських дисциплін.

Серед духовно близьких людей, які мали неабиякий вплив на формування особистості Гоголя в Ніжинській гімназії, не можна не назвати його шкільного товариша Г. І. Висоцького. Це була вочевидь

людина талановита, з особливою сократівською іронією мислення, дружні стосунки з яким сильно змінили Гоголя. Незважаючи на те, що Висоцький йшов класом вище за нього, Гоголь вважав його чи не єдиним однодумцем серед однолітків, кому він міг довірити усі свої потаємні прагнення і бажання. Подібність смаків зблизила їх, тому що і один, і інший відрізнялися мрійливістю, сатиричністю і комізмом. Усі гумористичні прізвиська, під якими Гоголь згадує у своїх листах про товаришів, належать Висоцькому. Він мав сильний вплив на початковий характер гоголівських творів. Товариші їх обох, перечитуючи “Вечори на хуторі” і “Миргород”, підкреслювали, що на кожному кроці зустрічали в них слова, вирази і анекдоти, якими Висоцький смішив їх ще в гімназії” [8, с. 36].

Поза гімназією Гоголю не вистачало спілкування з дорогою для нього людиною. “Я роблюся ти”, – проникливо писав Гоголь у листі до друга у часи вимушеної розлуки [4, с. 85]. “Принаймні, дозволь сказати, що ні до кого серце моє так не прив’язувалося, як до тебе. З початкового нашого перебування тут, ми уже зрозуміли один одного, і дурості людські вже давно зріднили нас; разом ми висміювали їх і разом обмірковували план майбутнього нашого життя” [4, с. 80].

Спілкування з Г. Висоцьким багато дало для розвитку творчого таланту Гоголя. Це був перший у житті майбутнього письменника своєрідний практикум тотально-критичного мислення, що у сплаві з високою мрійливістю обох друзів фактично став спробою відтворити метод афінської сократівсько-платонівської школи у творчому спілкуванні. Сократівсько-платонівський метод для творчої біографії Гоголя взагалі був надзвичайно продуктивним і мав свої конкретні наслідки. Пристрасть до критично-філософської рефлексії у подальшому знайшла своє втілення як у сократівському критично-новаторському характері його громадянської сатири, так і в платонівській соціально-утопічній ідеї “небесного громадянства” [1, с. 6]. Саме у Ніжинській гімназії сформувалась парадигма творчого світогляду Миколи Гоголя, що послугувала основою для написання майбутніх геніальних творів письменника. Г. Висоцький у своїх спогадах навіть розповідав про те, що він колись мав копію першого написаного Гоголем у гімназії сатиричного твору “Дещо про Ніжин, або Дурням закон не писаний”, який пізніше став прообразом славетних творів – “Ревізора” та “Мертвих душ”.

Надзвичайно влучну педагогічну оцінку учнівській юності Гоголя дав у 1910 р. проф. І. Іванов, директор Ніжинського історико-філологічного інституту: “Хто може бути учителем генія? Йому призначено

відкривати нові шляхи, а шкільні вчителі покликані вести своїх учнів уже випробуваними шляхами. Хто спроможний стати другом для виняткової людини? Люди люблять те, що розуміють, – і самим щирим з них стає моторошно й дико перед тією далечинню, яка вабить обрану душу. І Гоголь учився і жив тут начебто, за його словами, іноземець, що заблукав на чужину. Але його путівник відкривав йому натомість інший світ, іншими невидимий і нечуваний, – відкривав отут, усюди, де ми живемо” [5, с. 2]. Таким путівником для Гоголя протягом усього його непростого життя вже з учнівських років стала непереборна любов до *істини, краси і добра*.

Незважаючи на деякі очевидно несправедливі сучасні оцінки творчості Миколи Гоголя, ми абсолютно переконані, що він був великим патріотом свого народу, людиною, що плоттю і духом своїм глибоко вкорінена у рідну землю. Усім серцем він радів і сміявся разом із своєю батьківщиною, страждав і обливався гарячими сльозами разом з нею, нічим і ніколи не зрадивши її. Попри всі суперечливі оцінки років навчання Гоголя у Ніжинській гімназії і ті нелегкі випробування, які йому судилося тут пережити, справжнє ставлення славетного учня до рідної школи висловлене ним у таких словах: “Дійшли до мене інші звістки, також дуже, дуже неприємні для мене, начебто згорів Ніжинський Ліцей. Зізнаюся, це мене так засмутило, як не засмутила б звістка про те, що згорів мій власний батьківський будинок” [8, с. 47].

У підсумку зазначимо, що за короткий час у Ніжинській гімназії під майстерним керівництвом директора гімназії І. С. Орлая та гурту талановитих викладачів склалося таке *пасіонарне середовище*, яке значною мірою сприяло тому, що до розгрому гімназії за наслідками “справи про вільнодумство” (яка, по суті, була “справою про філософію”) з її стін вийшли такі талановиті особистості, як геніальний мислитель і письменник М. В. Гоголь, філософ і правознавець, один із засновників вітчизняної педагогічної науки П. Г. Редкін, талановитий і надзвичайно популярний у свій час письменник М. В. Кукольник, відомий поет і перекладач В. І. Любич-Романович, громадський діяч В. В. Тарновський, політик і літературний діяч К. М. Базілі, самобутній поет Є. П. Гребінка, друг і помічник М. Гоголя М. Я. Прокопович та ін.

На прикладі яскравої історії становлення Ніжинської гімназії вищих наук кн. Безбородька, на нашу думку, можна ще раз переконатися у тому, що *найважливішим чинником і критерієм пасіонарності будь-якого творчого співтовариства, або національної культури у цілому є підтримка та цілеспримоване культивування в ній філосо-*

фії. І зараз, коли вкрай важлива справа залучення молодого покоління до дорогоцінного скарбу культури філософського мислення переживає не найкращі часи, варто пам'ятати про тісний зв'язок філософії і творчого потенціалу кожної особистості, що буде складати у майбутньому основу творчого потенціалу усієї української нації.

Література:

1. Вересаев В. В. Гоголь в жизни: Систематический свод подлинных свидетельств современников. – Х. : Прапор, 1990. – 680 с.
2. Гоголь и дело о вольнодумстве. Статья С. Машинского // Литературное наследство. Пушкин. Лермонтов. Гоголь. – М. : Изд-во Академии наук СССР, 1952. – С. 495-531.
3. Гоголь Н. В. Выбранные места из переписки с друзьями / Сост., вступ. ст. и коммент. В. А. Воропаева. – М. : Сов. Россия, 1990. – 432 с.
4. Гоголь Н. В. Полное собрание сочинений. – Изд-во Академии наук СССР, 1940. – Т. 10. – 583 с.
5. Известия Историко-Филологического Института кн. Безбородко в Нежине. – Т. XXVI. – Нежин, 1911.
6. Коялович А. Детство и юность Гоголя. Биографический очерк / Московский сборник. 1887 г. – М., Типография А. А. Карцева. – С. 202 – 271.
7. Лицей князя Безбородко. Издал граф Г. А. Кушелев-Безбородко. – СПб. : В типографии императорской Академии наук, 1859. – В 2-х отделах. – Отд. 1.
8. Лицей князя Безбородко. Издал граф Г. А. Кушелев-Безбородко. – СПб. : В типографии императорской Академии наук, 1859. – В 2-х отделах. – Отд. 2.
9. Николай Васильевич Гоголь. Его жизнь и сочинения / Составил В. Покровский. – М., 1910.
10. Попович М. В. Микола Гоголь: Роман-есе. – К. : Молодь, 1989. – 208 с.
11. Самойленко Г. В., Самойленко О. Г. Ніжинська вища школа: від Гімназії вищих наук до університету. – Ніжин: НДПУ, 2000. – 288 с.
12. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. – К. : Вид-во "Орій" при УКСП "Кобза", 1992. – 230 с.
13. Чудаков Г. И. Отношение творчества Гоголя к западно-европейским литературам // Университетские известия. Год 47-й. – № 7. – Июль. – Тип. Императорского ун-та Св. Владимира, – 1907. – С. 1 – 62.

Рецензент: кандидат філософських наук, доцент Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя **І. М. Гончарова**